

PB-PP | B 19464
BELGIE(N) - BELGIQUE

54

SPOREN VAN HERINNERING

PEDAGOGIE EN GESCHIEDENISOVERDRACHT

EEN DRIEMAANDELIJKSE UITGAVE VAN
VZW AUSCHWITZ IN GEDACHTENIS

OKTOBER - NOVEMBER - DECEMBER 2024

definitie
**NAZIPERITOCIDE
VERSUS
NAZI-EUTHANASIE**
p. 2

actualiteit
**INTERVIEW MET
WIM DISTELMANS**
p. 4

biblio
p. 7

oorden
BERNBURG
p. 8

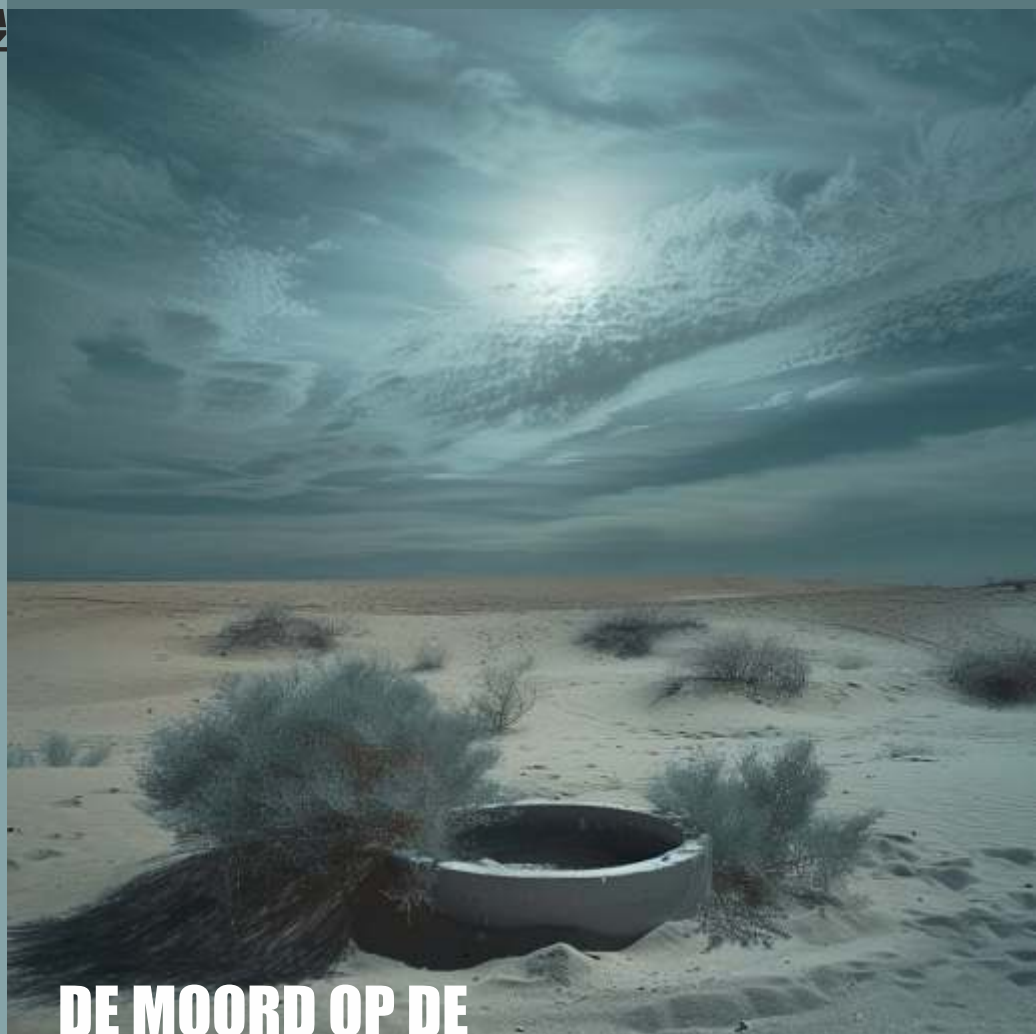
no comment
p. 11

vraagstuk
**DE RASSENPOLITIEK IN
NAZI-DUISTLAND ALS
PSEUDO-INTELLECTUELE
BASIS VAN DE
NAZIPERITOCIDE**
p. 12 + ped. fiche p. 15

klasreflexie
**DADERS VAN DE
NAZIPERITOCIDE (2)**
p. 16

wist je dit?
**DE KDF GEBRUIKTE
VERWARRENDE
NEPORGANISATIES:
REICH SARBEITSGEMEINSCHAFT**
p. 19

varia
p. 22

DE MOORD OP DE 'NUTTELOZEN'

deel 2

UITGELEZEN?
DEEL MIJ MET ANDEREN

Naziperitocide versus '(nazi-)euthanasie'

In het voorgaande nummer, het eerste uit het jaarthema rond de naziperitocide (zie rubriek 'Definitie' nr. 53), werd uitgebreid ingegaan op het neologisme peritocide. We zullen ons in de komende drie rubrieken toespitsen op de deconstructie van de vaak gebruikte termen 'Aktion T4', 'genocide' en '(nazi-)euthanasie'. In dit artikel gaan we nader in op het begrip 'euthanasie'.

Specifiek een Belgische lezer fronst zijn wenkbrauwen bij het lezen van deze vergelijking: wat heeft de naziperitocide te maken met euthanasie, een term die in de Belgische wet is opgenomen?! Het lijkt ons opportuun te beginnen bij onze Belgische wetgeving aangaande de depenalisering van euthanasie. Op 28 mei 2002 werd de 'wet op euthanasie' (eigenlijk is het geen wet op zich; het is een mogelijkheid die onder strikte voorwaarden aangeboden wordt en geenszins een afdwingbaar recht) gestemd. In het Belgisch Staatsblad staat de volgende definitie van euthanasie: 'Voor de toepassing van deze wet wordt onder euthanasie verstaan het opzettelijk levensbeëindigend handelen door een andere dan de betrokkene, op diens verzoek.' De nadruk ligt in deze zin ongetwijfeld op 'op diens verzoek'; het betreft een overwogen en geïtereerde vraag van de patiënt die zich in een medische toestand bevindt die niet behandelbaar is en, lichamelijk en/of geestelijk, hieronder lijdt. Het lijkt vrij ontegensprekelijk dat deze definitie en invulling in geen enkel geval overeenkomt met de door de nazi's begane misdaden tegen diegenen die volgens hen bestempeld werden als 'levensonwaardig leven'; de patiënt werd, in vergelijking met de Belgische context, volledig buiten spel gezet aangezien anderen, ideologisch geïnspireerde derden, over het lot van de patiënten beslisten. Niettegenstaande vindt men in meerdere historische boeken die nazimisdaden behandelen termen terug zoals '(nazi-)euthanasie' – al dan niet met het voorvoegsel – en dergelijke meer. In dit artikel gaan we dieper in op deze terminologische problematiek: de term wordt niet altijd vanuit een onbekwaamheid aangehaald; soms wordt hij te kwader trouw aangewend door tegenstanders van de hedendaagse euthanasiewet die dit concept verfoeien en hun overtuiging terminologisch kracht bijzetten door 'euthanasie' te linken aan de 'naziperitocide'.

Laat ons allereerst inpikken op de eventuele wettelijkheid van de nazipatiëntenmoord. In nogal wat wetenschappelijke werken leest men dat Hitler een wet of decreet uitvaardigd zou hebben. Zonder afbreuk te doen aan het historisch belang van het document dat in dit artikel als afbeelding weergegeven wordt, kan dit schrijven geenszins een wet of decreet worden genoemd, ook – en zeker – niet ten tijde van de naziera. Artsen die voor dit (illegale) programma aangesproken werden, konden eventuele twijfels hebben gehad aangaande de legaliteit en wettelijke bescherming wat de aan hen gevraagde uit te voeren moordtaken betrof. Uitgaande van het ideologische

concept 'Führerbefehl', duidend op de wil van de Führer Adolf Hitler, die boven de gepubliceerde wetten geplaatst wordt, bood een dergelijk geschreven document zekerheid voor heel wat artsen. Het volgende las een twijfelende arts erop na: 'Reichsleiter Bouhler en dr. Brandt krijgen de opdracht om, onder hun verantwoordelijkheid, de bevoegdheden van bepaalde artsen uit te breiden, zodat naar menselijk oordeel aan terminaal zieken de genadedood toegestaan kan worden.' Zonder zich dood te staren op het onheilspellende woord 'genadedood', geeft dit persoonlijk schrijven van Hitler niet veel informatie weer wat een concrete uitwerking of objectieve recht-

vaardiging betreft. Wellicht bevindt het meest interessante gegeven zich in de handgeschreven zin van Reichsjustizminister Franz Gürtner: 'Aan mij overhandigd door Bouhler op 27.8.40'. Hieruit kan opgemaakt worden dat de misschien belangrijkste persoon die op de hoogte zou moeten zijn over in werking getreden wetten niet op de hoogte werd gesteld. Een ander vrij opmerkswaardig feit is dat het document geantedateerd werd op 1 september 1939 of anders gezegd de dag waarop nazi-Duitsland de Tweede Republiek Polen is binnengevallen. Reeds in 1935 verklaarde Hitler aan de Reichsärztführer Gerhard Wagner dat hij een oorlog afwachtte om nutte-

loze mensen te elimineren. Karl Brandt verklaarde tijdens het artsenproces te Neurenberg dat het hiervoor geciteerde document pas rond midden oktober 1939 werd opgesteld. Het idee hierachter is dat voor Hitler ten tijde van oorlog uitzonderlijke maatregelen mogelijk waren zonder hierbij een beroep te doen op enige legaliteit. Desalniettemin betekende dit document wel een rechtvaardiging voor de zogenaamde *Gutachter* – artsen die zouden oordelen over iemands leven of dood – die na kennis te hebben genomen van dit ‘bevel’ hun medewerking verleenden, en dit in alle straffeloosheid. Noemenswaardig is wel dat meerdere pogingen ondernomen werden door geneesheren en rechtsgeleerden om de patiëntenmoord te legaliseren. Toch vond dit geen gehoor bij Hitler en de zijnen. De reden dat Hitler een negatieve reactie van het Duitse volk vreesde, was voldoende om geen transparante wet uit te vaardigen. Bijgevolg mag gesteld worden dat het welgekende document geen wet genoemd mag worden.

Zoals eerder gesteld werd: bij het bestuderen van de nazisdaden, stuit men op een ambigue taalgebruik. Het woord ‘(nazi-)euthanasie’, dat gebruikt wordt om naar het dodingsprogramma te verwijzen, betekent in die specifieke literatuur niets minder dan moord. Een gevolg hiervan is dat wanneer dit woord, met haast een dubbele betekenis, gebruikt wordt in hedendaagse werken, dit kan leiden tot verwarring wanneer werken over hedendaags euthanasiegebruik verwijzen naar ‘euthanasie onder/door het nazisme’. De verwarring bestaat eruit dat beide concepten (‘euthanasie’ – lees: moord – onder het nazisme en hedendaagse euthanasie) met éénzelfde term wor-

den aangeduid, en tegenstanders van hedendaags euthanasie alles over dezelfde kam scheren. Hun objectie tegen hedendaagse levensbeëindiging door een arts beargumenteren ze aan de hand van een opzettelijk ambigue woordgebruik. Wederom: beide hebben niets, noch terminologisch, noch conceptueel, met elkaar te maken.

Laat ons nu wat dieper ingaan op het woordgebruik ten tijde van de nazi's. Het is van kapitaal belang te weten dat het woord ‘euthanasie’ een lange en rijke geschiedenis kent, en dit lang vóór het nazisme en de eugenetica. Het zou haast onbegonnen werk zijn in dit artikel de ontstaansgeschiedenis en oorspronkelijke etymologie uit de doeken te doen. Kortweg kan gesteld worden dat ‘euthanasie’ wees op het beëindigen (met of zonder verzoek van de stervende) van een lijdende stervende om hem/haar leed te besparen. Ook deze definitie was gekend ten tijde van het nazisme. Dit betekent dat het expliciete gebruik van de term ‘euthanasie’ voor de nazi's tegen elke prijs vermeden werd, aangezien zij wel degelijk wisten dat hun moordprogramma niet binnen de gangbare definitie van het woord paste, ook al waren enkelen onder hen ervan overtuigd dat zij mensen volgens nazimaatstaven ‘levensonwaardig leven’/‘nutte-loos’ een ‘goede dood’ verleenden...

In de roman *Sendung und Gewissen* van Hellmuth Unger geeft de auteur een duidelijke definitie van euthanasie: “Euthanasie betekent ook de dood niet met geweld te weegbrengen, bijvoorbeeld met een snelwerkend gif, maar het mogelijk onberekenbare einde gemakkelijk en pijnloos maken.” Deze definitie stamt uit 1936, enkele jaren vóór de aanvang van

© Bundesarchiv Berlin

▲ Twijfelende artsen die interessant leken om deel te nemen aan het moordprogramma werden dit document voorgeschoteld. Het betreft een heel belangrijk schrijven van Hitler, doch is het geenszins op te vatten als een officiële wet of decreet; het hele moordprogramma moest staatsgeheim blijven.

het moordprogramma. Het boek werd door Goebbels in 1941 verfilmd als de langspeelfilm *Ich klage an*. Het woord euthanasie was gekend en had een hele specifieke betekenis. Zo is het ook begrijpelijk waarom dit woord nooit – althans officieel – gebruikt werd door de nazi's; het zou ontegensprekelijk een bekentenis betekend hebben.

In de rubriek definitie van het volgende nummer zullen we ingaan op de termen die de nazi's hanteerden, en tevens wat de geschiedenis hiervan onthouden heeft. ■

Johan Puttemans

Pedagogisch coördinator
Vzw Auschwitz in Gedachtenis

“WAT WE VANDAAG IN BELGIË DOEN HEEFT HELEMAAL NIETS TE MAKEN MET WAT GEDAAN WERD IN NAZI-DUISSLAND”

INTERVIEW MET WIM DISTELMANS, AFGENOMEN OP 25 SEPTEMBER 2024 TE WEMMEL

In sommige hedendaagse lectuur rond euthanasie – en hier verwijzen we wel degelijk naar de huidige Belgische invulling van euthanasie, namelijk levensbeëindigend medisch handelen op verzoek van de patiënt – wordt al eens kort door de bocht gegaan wanneer de nazimisdaden tegen patiënten erbij betrokken worden. Vaak gebeurt dit vanuit religieus-conservatief standpunt jegens het sterven en de dood. Dit is voornamelijk te wijten aan het feit dat zelfbeschikking en het recht dat elke mens hierop heeft in twijfel wordt getrokken, of zelfs ontkend wordt. In dit interview gaan we dieper in op het ethisch erg problematische begrip ‘nazi-euthanasie’. Professor Wim Distelmans, een pionier op het vlak van de Belgische euthanasie, geeft zijn mening over de link die soms gelegd wordt tussen de huidige Belgische euthanasiemogelijkheid en de historische context aangaande de betrokkenheid van de term ‘euthanasie’ in combinatie met de naziperitocide.

JP: Tijdens de LEIF- en PALM-opleiding¹ die ik enige jaren geleden gevolgd heb, herinner ik me nog jouw inleiding. Ik zat daar als enige ‘leek’, zijnde als niet-medisch geschoolde. Op een gegeven moment kwam je in mijn vaarwater; je vermeldde terloops de misdaden die begaan waren door de nazi’s tegen patiënten. Ik zag in de ogen van de meeste aanwezigen verwondering, omdat je tijdens een LEIF-opleiding het nazisme ter sprake bracht. Mijn eerste vraag is dan ook: waarom? Waarom de nazi’s en hun misdaden betrekken bij een LEIF-opleiding?

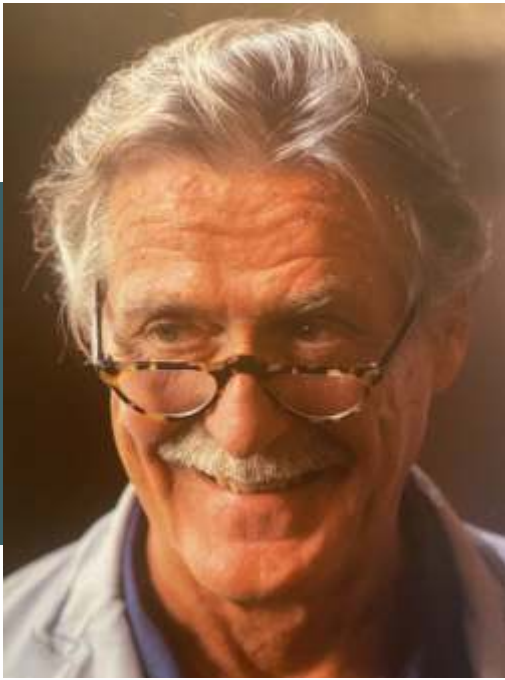
WD: Waarom? Wel, zoals je zelf in de inleiding gesteld hebt, misbruiken de tegenstanders dat begrip. Ze verwijzen altijd naar nazi-Duitsland om hun standpunt kracht bij te zetten dat euthanasie moreel verwerpelijk is. “Zien jullie wel, de

nazi’s deden dat ook al,” krijg je dan als reactie. En zelfs in mijn ziekenhuizen, hier in Brussel, was er een neuroloog van joodse origine die zei: “Euthanasie?! Dat komt hier in het ziekenhuis niet aan de orde, want ik wil niet vereenzelvigd worden met de nazi’s.” Dat was erg, hoor. Hij ging zelfs naar de directie om mijn schorsing te vragen, aangezien ik ‘nazipraktijken’ zou uitvoeren, terwijl hijzelf zei: “Ik weet wanneer patiënten niet meer verder moeten blijven leven. Ik zal dat dan zelf wel bepalen.” Ik zei hierop: “Maar, dan bepaalt u het!” Dat was een hele discussie.

JP: Was dit vóór of na 2002, toen de wet op euthanasie gestemd werd in België?

WD: Dat was ervóór én erna! Ook wanneer de wet al gestemd was. Hij wilde de passage uit de wet

‘op verzoek van de patiënt’ gewoonweg niet aanhoren. Hij was echt fanatiek en dogmatisch. Ik stelde hem dan de vraag naar welbepaalde patiënten, bijvoorbeeld diegenen die aan ALS lijden, en vroeg hem: “Wat doe je met die patiënten?” Hierop antwoordde hij: “Ik bepaal wel wanneer het lijden ondraaglijk is geworden.” Verbaasd repliceerde ik hierop als volgt: “Ik denk dat we nu toch wel wat meer opschuiven naar...” Persoonlijk heb ik het niet uitgesproken. Maar ik vond het wel hallucinant dat iemand die tegen euthanasie was zelf zou gaan bepalen wanneer een levensbeëindiging uitgevoerd mag worden, namelijk wanneer het lijden niet meer menselijk is. Dat was ook mijn eerste contact ermee, en ik heb daar wel wat last van ondervonden, want de directie riep mij op het matje, met de

© Publiek domein

vraag uitleg te verstrekken over wat ik aan het doen was. Ik moest me daar volledig verantwoorden. Maar ook in publieke debatten, wanneer de gemoederen een beetje verhit raken, vergeten bepaalde mensen de definitie zoals ze in de Belgische vorm gedefinieerd staat. Vrij snel hoort men reacties als: "Jullie zullen wel zien: met die euthanasiewet zullen alle bewoners van alle woonzorgcentra geëuthanaseerd worden." Mijn reactie is dan: "Maar, wat indien zij dat niet vragen?! Wat indien die niet aan welbepaalde voorwaarden voldoen?" Zij gingen echter nog verder dan dat. Ik was daar echt van getraumatiseerd. Toen is het bij mij opgekomen dat wanneer ik hierover zou schrijven, dat ik dat dan toch wel een beetje moet uitleggen: wat we vandaag in België doen heeft helemaal niets te maken met wat gedaan werd in nazi-Duitsland. En dat is ook, fundamenteel zelfs, waarom de buitenlandse pers zo emotioneel en agressief reageert, omdat ze nog met dat nazigereleerd begrip in het hoofd zit. Het meest flagrante voorbeeld dat ik gekend heb, is te dateren in 2014, toen de oorspronkelijke euthana-

siewet werd uitgebreid naar wilsbekwame minderjarigen. Toen bleek het kot te klein te zijn, voornamelijk in Amerika. Je kon toen lezen op de website van CNN: "Men is in België gek geworden, want ze hebben een wet gestemd die toelaat pasgeboren baby's te vermoorden." Ik dacht toen onmiddellijk dat dit totaal naast de kwestie was, maar begrijpelijk, omdat in Amerika het begrip 'euthanasie' zowel begrepen kan worden als op verzoek van de patiënt, maar ook zonder diens verzoek. Dat laatste is iets wat wij in België noemen: levensbeëindiging handelen zonder verzoek van de patiënt. Maar in Amerika worden die twee begrippen door elkaar gebruikt. Daarom vind ik het ook heel fijn dat je die term 'peritocide' gevonden hebt, maar ik zou ook graag een andere term willen vinden voor 'euthanasie'.

JP: Je hebt het dan veelal over reacties die komen van artsen op leeftijd. Krijg je heden dezelfde opmerkingen, maar ditmaal van jonge pasafgestudeerde artsen?

WD: Ja, ik kom er toch nog wel tegen. Iets minder bij artsen, maar

toch. Het is niet expliciet nul procent, hoor. Er zijn er die nog steeds denken dat het kan zonder verzoek; zij hebben het als het ware nog niet door, want in de artsenopleiding komt dit niet of amper aan bod, tenzij ergens in een facultatief vak. Maar wat me wel opvalt, niet enkel bij de algemene bevolking, maar ook bij meer specifieke beroepen zoals juristen, en mensen die een universitaire opleiding genoten hebben, dat zij het hebben over: "Het laten euthanaseren van mijn hond." En wanneer ik de kranten lees, dan word ik daar gek van. "Men heeft een giraf geëuthanaseerd." Niet alleen in de kranten; maar ook wanneer je verder kijkt, dan bestaat er een formulier voor de dierengeneeskunde met daarin nog steeds een hoofdstuk 'Euthanatica – producten om het dier te euthanaseren.' Stel je voor: dit nog in 2024.

JP: Heb jij specifiek ooit eens te maken gehad met patiënten, en bij uitbreiding in de bevolking in het algemeen, die stellen dat wat je doet overeenkomt met nazi-praktijken?

WD: Uiteraard. Zeker bij de iets

Wim Distelmans is oncoloog en professor in de palliatieve geneeskunde aan de VUB. Hij pionierde in België voor de erkenning van palliatieve zorg en voor het recht op euthanasie. Hiervoor werd hij in 2003 bekroond met de Arkprijs van het Vrije Woord, in 2008 met de Tenrei Ohta Award van de World Federation of Right to Die Societies, in 2010 met de Dwaallichtprijs, en in 2012 respectievelijk met de Lucien Steinbergprijs en de prijs Maatschappelijke Valorisatie van de VUB. Hij werd dat jaar ook ambassadeur van het Davidsfonds. In 2015

was hij laureaat van de Prijs Vrijzinnig Humanisme. In 2016 ontving hij uit handen van de Vlaams minister-president Geert Bourgeois het Ereteken van de Vlaamse Gemeenschap. In 2024 kreeg hij van MOVUB de Carrièreprijs van de Vrijzinnigheid. Wim Distelmans is onder meer voorzitter van het Forum Palliatieve Zorg, Omega en het Cédric Hèleinstituut, richtte met het UZ Brussel het eerste palliatief en supportief dagcentrum TOPAZ en het consultatieteam ULteam op, en bekleedt de Leerstoel 'Waardig Levenseinde' van deMens.nu aan de VUB. Hij is oprichter

van het Levenseinde InformatieForum (LEIF) en co-voorzitter van de federale evaluatie- en controlecommissie Euthanasie. Hij bracht alle initiatieven onder in W.E.M.M.E.L., het expertisecentrum 'Waardig Levenseinde' van België.

Hij is auteur van internationale publicaties en diverse boeken o.a. het standaardwerk Een waardig levenseinde (17de druk), vertaald in het Frans en het Engels, Palliatieve sedatie: sociale dood of trage euthanasie? (9de druk), Voor ik het vergeet (5de druk), Het levenseinde in eigen regie (4de druk).

oudere bevolking die absoluut nog niet weten wat de Belgische wetgeving rond euthanasie inhoudt. Zij refereren niet alleen, maar zij zijn ook nog echt vertrouwd met de Tweede Wereldoorlog. Binnen de jongere generatie zijn er nu wel personen die soms niet meer weten wie Hitler was. Dat vind ik persoonlijk toch wel hallucinant. Maar ja, het komt nog steeds voor dat mensen ten eerste niet weten wat euthanasie inhoudt, maar ten tweede wel denken dat die term met nazi-Duitsland gelinkt zou zijn. En dat is volgens mij ook de reden waarom we bij de iets oudere generatie die grondhouding vaststellen: omdat zij dat onbewust associëren met het nazisme.

JP: Bij de oudere generatie stel je toch vaker een houding vast: "De dokter zal het wel beter weten."

WD: Ja zeker. Men hoort vaak: "Die zal wel beslissen." Maar dat is nog iets anders. Ook al past dat in het kraam van "zelfbeschikking is voor mij niet fundamenteel, ik geef mij over." Enzovoort. Maar ik ben ervan overtuigd dat door die terminologie de zaken moeilijk

voortgaan. En in landen zonder euthanasiewet speelt dat ook nog altijd mee. Mocht er een andere term gevonden worden, dan zou dat de zaak vooruithelpen. In Duitsland mag men het woord niet gebruiken. Daar gebruikt men 'Sterbehilfe'. Waar slaat dat nu op?

JP: Zeker. Vooral omdat het woord 'Euthanasie' in de jaren 1930 gekend was in Duitsland. Men wist wat dit woord betekende en daarom werd dit geenszins gebruikt door de nazi's; anders zouden ze kleur moeten bekennen en verantwoording moeten afleggen.

JP: Zou men een woord vinden waarin alles zodanig omvat zit, zou dat dan vrij zijn van kritiek?

WD: Vind maar eens zo'n woord. Heb jij er één? Nogmaals, wij kunnen wel alles gaan verzinnen, maar ik vrees ervoor. Net omdat heel wat mensen, bewust of onbewust, die dualiteit vrij uitspelen. En zeker journalisten! Ze verkopen een krant wanneer het woord 'euthanasie' gebruikt – of misbruikt – wordt. Indien men spreekt over palliatieve zorg, dan is er

niemand die die krant koopt. Het woord euthanasie is echt een mediageniek woord.

JP: Wat vind je van de term 'nazi-peritocide' waarbij ik er bewust voor gekozen heb eerst het woord 'peritocide' uit te werken en vervolgens over te gaan tot een case-study, namelijk de peritocide onder het nazisme. Wat vind je van die term ter vervanging van het veelgebruikte 'nazi-euthanasie'?

WD: Ik vind dat goed. Naar mijn kennis was het vooral bij de nazi's zo goed georganiseerd. Je zei me eerder dat de Sovjets hetzelfde hebben gedaan in 1941, en waarschijnlijk hebben andere regimes dit ook gedaan. Van daaruit vind ik het wel zinnig dat je het eerst algemeen uitwerkt en wanneer je het dan over nazi-Duitsland hebt, dat je het dan ook terminologisch meer toespitst. Het is alvast verhelderend. ■

Johan Puttemans

(1) LevensEinde InformatieForum en Postuniversitaire opleiding palliatieve zorg voor medici en masters

4 JAAR:
HET WEESHUIS
 12 JAAR:
HET KRANKZINNIGENGESTICHT
 15 JAAR:
DE DOOD

NEBEL IM AUGUST

© Publiek domein

Robert Domes (1961) schreef inmiddels ook de roman *Waggon vierter klasse* die in 2021 verscheen en die handelt over het 16-jarige meisje Martha, vluchtlinge uit Oost-Pruisen, die in 1948 een verdwenen nazi op het spoor is.

Robert Domes over zichzelf

De naam van het dorp waar ik ben opgegroeid is eigenlijk een opgedrongen naam: Oxenbronn. Het ligt ergens in het midden. Tussen Augsburg en Ulm, tussen Beieren en Baden-Württemberg, München en Stuttgart, Berlijn en Montpellier. De interessantste straat in Oxenbronn was de straat buiten het dorp. Ik volgde mijn nieuwsgierigheid, keek de wereld in, studeerde politicologie en communicatie en belandde toen weer op het platteland, dit keer in de Allgäu.

Ik herinner me talloze schoolopstellen waarvan mijn leraar Duits in de kantlijn had geschreven 'te nonchalant'. Dat heeft me voorbestemd voor een carrière als journalist. Ik werkte bijna 17 jaar als lokaal journalist bij de *Allgäuer Zeitung*. In 2002 was ik klaar met mijn 'opleiding' en wilde weg om me aan meer creatieve dingen te wijden. Sindsdien jaag ik mijn artistieke dromen na en leef ik gelukkig op een voortdurend veranderende bouwplaats. Mijn pogingen om te overleven als freelancer leidden me van Afghanistan via verschillende Duitse kranten- en

seminariecentra terug naar mijn kantoor thuis. Daar doe ik wat ik het beste kan: verhalen vertellen. En concepten bedenken om ze aan andere mensen te vertellen. Mijn eerste roman *Mist in augustus* kreeg overweldigende reacties en werd in 2015 verfilmd.

De film heeft een enorme respons gegenereerd en creëert een nieuw bewustzijn over de vergeten slachtoffers van 'patiëntenmoord'.

Het maken van *Nebel im August*

Deze biografische roman gaat over een jongen die in 1929 in Augsburg wordt geboren als kind van reizende verkopers. Zijn familie is het doelwit van de nazibuerauocratie in 1933. Ernst Lossa wordt bij zijn familie weggehaald als hij amper vier jaar oud is. Hij groeit op in een weeshuis, waar hij zich ontwikkelt tot een moeilijk opvoedbare jongen, die herhaaldelijk de opgelegde orde verstoort. Op tienjarige leeftijd sturen de nonnen hem naar een nationaal-socialistisch hervormingscentrum. Maar ook daar weigert Ernst zich te onderwerpen. Een beoordeelaar bestempelt hem als een 'aso-

ciale psychopaat'. Na twee jaar wordt hij door de verzorgers opgenomen in een krankzinnigengesticht, hoewel de jongen niet gehandicapt of geestelijk ziek was. Daar wordt hij in augustus 1944 op 15-jarige leeftijd gedood door een overdosis morfine. Ernst Lossa beleefde de opkomst en ondergang van het Hitler-regime vanuit een heel bijzonder perspectief: vanaf de landweg, vanuit de marge van de samenleving, en uiteindelijk vanuit een sanatorium en verpleeghuis, dat in de jaren 1940 een moordcentrum werd. Ernst wilde geaccepteerd en geliefd worden om wie hij was. Hij heeft dit niet alleen gemeen met alle kinderen, maar met ons allemaal. Het verhaal van Ernst Lossa heeft dus ook een betekenis voor onze huidige samenleving: mensen niet beoordelen op hun nut en prestaties. Want het zijn net die 'ongeschikten', de gehandicapten en de buitenstaanders die ons doen nadenken over de basiswaarden van ons bestaan. Zij maken ons leven rijker, kleurrijker en menselijker.

© ROBERTDOMES.COM

T4-moordcentra

NS-Tötungsanstalt BERNBURG

Tijdens de zomer van 1939 vonden te Berlijn meerdere vergaderingen plaats in het kader van het systematisch vermoorden van geïnstitutionaliseerde psychiatrische patiënten. Meerdere oorden werden opgegeven voor de praktische uitvoering. Volgens een in alle toekomstige moordcentra overeenkomstig stramien werd de moord tot uitvoer gebracht. De moordprocedure in het kader van de gecentraliseerde naziperitocide wordt in dit artikel uitvoerig besproken en als casestudy wordt het geval van Bernburg naar voor geschoven.

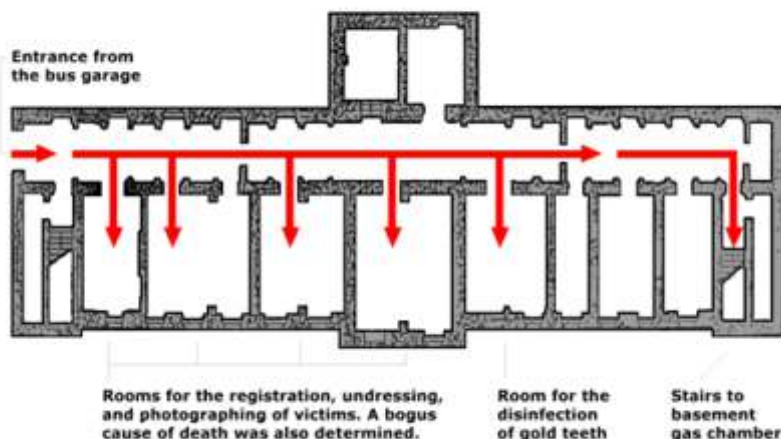
De eerste door de nazi's vermelde moordcentra die zullen dienen voor de gecentraliseerde naziperitocide zijn Grafeneck (in Baden-Württemberg) en Brandenburg (nabij Berlijn). Gezien de winterse weersomstandigheden wordt de eerste testvergassing uitgevoerd in Brandenburg begin januari 1940. Deze zal ook als afdruk dienen voor komende moordcentra die opgetrokken zullen worden in de loop van het jaar 1940: Pirna-Sonnenstein nabij Dresden, Hadamar in de Duitse deelstaat Hessen, Hartheim in het door nazi-Duitsland geannexeerde Oostenrijk en Bernburg dat ter vervanging van het in het dichtbevolkte gelegen moordcentrum Brandenburg zal fungeren (zie hieronder).

Laat ons een overzicht geven van een T4-moordcentrum. Patiënten die op basis van op vooraf ingevulde formulieren geselecteerd zijn, worden opgehaald in hun instelling. In eerste instantie worden zij onmiddellijk naar een moordcentrum gevoerd om daar bij aankomst vergast te worden. Na enige tijd wordt gebruik gemaakt van tusseninstellingen (zie SvH 55).

De regel is wel dezelfde, ongeacht of de patiënten terstond van hun instelling komen of opgehaald worden in een tusseninstelling: eens aangekomen in het moordcentrum, worden zij de dag zelf nog vermoord. De grauwe bussen komen toe in een houten garage. Eens aangekomen zullen de patiënten het daglicht niet meer zien. De gesloten garagepoorten zijn het sein om de patiënten uit de bussen te laten, die dan via een overdekte gang in het gebouw worden geleid. In een eerste ruimte vindt de registratie plaats; via lijsten worden de identiteiten van de patiënten gecontroleerd om zekerheid te hebben over de door de T4-artsen opgegeven geselecteerden. Vervolgens worden zij overgebracht naar de daarnaast liggende ruimte waar zij zich dienen te ontkleden, eventueel geholpen door 'verpleegsters' indien zij dit niet zelf kunnen. Het is tevens op dat moment dat zij kostbaarheden moeten afstaan: ringen, horloges en dergelijke. Eén voor één worden zij in de artsenkamer geleid, zodat de arts kan vaststellen

welke doodsoorzaak eventueel opgegeven kan worden na de vergassing. Personen met een kwalijke hoest zullen hoogstwaarschijnlijk 'longontsteking' als doodsoorzaak meekrijgen. Dit heel summier medisch onderzoek blijkt noodzakelijk te zijn om de geheimhouding in stand te houden; een verkeerde overlijdensakte zou de uitvoering publiekelijke bekendheid kunnen geven van het tevens in nazi-Duitsland illegale karakter van de moorden. (Dit was al eens voorgevallen: een patiënt die als doodsoorzaak 'acute blindedarmonsteking' meekreeg, terwijl hij jaren ervoor zijn appendix had laten verwijderen.) Eveneens markeert de arts een patiënt die post mortem interessant blijkt en ontleed moet worden. Dergelijke patiënten worden gemarkeerd met een rood kruis tussen de schouderbladen. Net voor de uiteindelijke moord worden de patiënten gefotografeerd voor de archieven. Vanaf dat moment neemt een verpleegkundige een groep van 60 à 75 patiënten mee naar de kelder; ze worden in een ruimte geleid die

Main Floor of the Bernburg Euthanasia Facility

© <https://fcit.usf.edu/holocaust/GALL35R/BERN07.HTM>

Gelijkvloers van het T4-moordcentrum Bernburg: de aan de achterkant in grauwe bussen toegekomen patiënten worden naar binnen geleid waar ze eerst geregistreerd worden, zich moeten uitkleden en voor een arts moeten verschijnen. Nadien worden ze gefotografeerd en uiteindelijk naar de kelder gebracht

vermomd is als doucheruimte. Gezien het officieuze bevel van Hitler stelt dat enkel artsen de daad mogen uitvoeren, is het de aan het T4-moordcentrum verbonden arts die de gasfles opent. Met industrieel geproduceerde koolstofmonoxide worden de patiënten vermoord. Dat geopteerd wordt voor dit dodelijke gas, is te verklaren door het feit dat een snelwerkend gas gevonden moest worden dat geur- en smaakloos is én een snelle en pijnloze dood teweegbrengt. In een getuigenis van een verpleegster stelt zij zich vragen bij het al destijds bestaande woord 'Euthanasie' (een goede of milde dood); bij het aanschouwen van zo'n vergassing stelde ze zich de vraag of dit ook zo was nadat ze gezien had dat patiënten tijdens de vergassing zich ontlastten en stuip-trekkingen kregen. Door een kijk-gat in de muur kan de arts het proces observeren om de dood van elke patiënt vast te stellen. Na zo'n twintigtal minuten wordt de vergassing gestopt en blijven de deuren nog een uur gesloten; een ventilator zuigt het dodelijke gas

uit de kamer. Hierna treden de zogenaamde 'Brenner' ('stokers' of 'verbranders') op: T4-personeelsleden ledigen de gaskamer door de lijken in een ruimte ernaast te leggen. In dit mortuarium verwijderen de Brenner gouden tanden en kunnen met een rood kruis gemarkeerde patiënten in de ruimte ernaast gesleept worden; daar worden obducties uitgevoerd door artsen. Neurologische histopathologen blijken enorm geïnteresseerd te zijn in het uitvoeren van dissecties om hersenen van welbepaalde patiënten te bestuderen. Andere slachtoffers worden ondertussen verbrand in crematoriumovens. In het begin wordt gebruik gemaakt van gemeentelijke verbrandingsovens, maar om de geheimhouding te garanderen, worden T4-moordcentra uitgerust met eigen ovens. Lijkenschennis is ook hier aan de orde; meerdere lichamen worden respectloos samen verbrand en urnen worden gevuld met assen afkomstig van verschillende personen. De arts maakt een overlijdensakte op, die mede ondertekend wordt door een verbonden

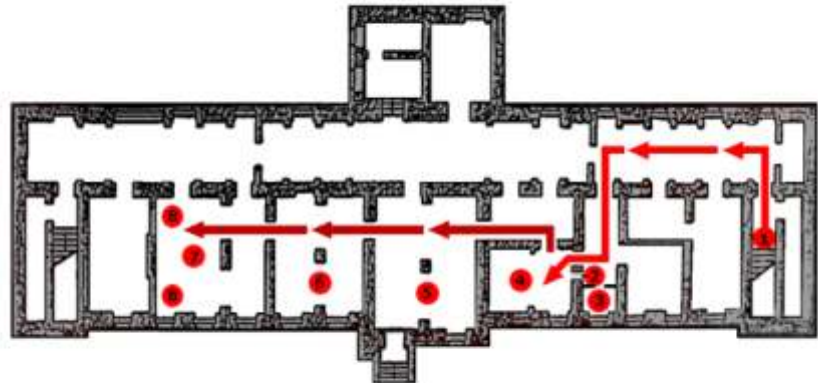
politieambtenaar. Na enige dagen, en dit om moorddata te spreiden onder de groep vermoorde patiënten, wordt een troostbrief naar familieleden gestuurd.

Het T4-moordcentrum Bernburg

Het pittoreske Bernburg, een middelgrote stad 40 kilometer ten zuiden van Magdeburg, ligt rustgevend aan de rivier Saale in de Duitse deelstaat Saksen-Anhalt. In 1875 werd er een psychiatrisch kliniek opgetrokken waar plaats geboden werd aan 132 patiënten. In de late zomer van 1940 kwam de instelling in het vizier te staan van de *Gemeinnützige Stiftung für Anstaltspflege*, kortom: *Stiftung* (Stichting) (zie rubriek Wist je dit?). De reden hiervoor was dat het T4-moordcentrum Brandenburg in een bewoonde wijk lag, met als nadelig gevolg voor de nazi's dat het staatsgeheim al lang geen geheim meer bleek te zijn. Een meer afgelegen en discrete oord drong zich op. Daarom werd geopteerd voor de psychiatrische instelling te Bernburg. De *Stiftung* huurde een deel van het psychia-

Basement of the Bernburg Euthanasia Facility

Kelder van het T4-moordcentrum Bernburg: de naar de kelder begeleide patiënten moeten onmiddellijk in de gaskamer gaan, waar ze vermoord worden met koolstofmonoxide. Na hun overlijden worden voorheen gemarkeerde anatomisch interessante lichamen ontleed terwijl andere lijken in een lijkenruimte gelegd worden om uiteindelijk in de ruimte ernaast verbrand te worden.

1. Stairway from main floor
2. Viewing window into gas chamber
3. Tanks of carbon monoxide gas
4. Gas chamber

5. Dissect room
6. Morgue
7. Crematorium
8. Location of ovens

© <https://fcit.usf.edu/holocaust/GALL35R/BERN08.HTM>

trische complex af voor het verdere verloop van het moordprogramma; Brandenburg zou opgeheven worden en de daar werkende T4-personeelsleden werden overgeplaatst naar Bernburg. Op vier weken tijd werd 80 m² omgebouwd en klaargemaakt voor de uitvoering van de gecentraliseerde naziperitocide. In het voormalige 'mannenhuis 2' werden kamers ingericht als slaapvertrekken voor de uitvoerders, het gelijkvloers werd operationeel gemaakt voor de ontvangst van de te vermoorden patiënten en daar werden kamers ingericht voor administratieve en medische taken. In de kelder bouwde Erwin Lambert een kleine ruimte van 14 m² om tot gaskamer; de vloer en de wand werden betegeld. Niet aangesloten douchekoppen moesten het een uitstraling als doucheruimte geven. Twee ovens werden achteraan geplaatst, die verbonden waren aan een schoorsteen.

Gezien slechts een deel van het hele complex gehoord en gebruikt werd door de *Zentraldienststelle-T4* werden reguliere patiënten verplaatst. Het Sanatorium Bernburg, onder leiding van ene

dokter Willi Enke, huisvestte nog te genezen patiënten. Volgens nazimaatstaven 'onnuttig' verklaarde patiënten zullen systematisch vermoord worden in de gaskamer van Bernburg zelf.

Op 21 november 1940 kwamen de eerste 25 patiënten, afkomstig uit *Zwischenanstalt* Neuruppin, toe en werden onmiddellijk bij aankomst vergast. Dr. Irmfried Eberl (zie rubriek Klasreflectie) leidde er als arts een team van om en bij de 40 à 50 personeelsleden, waaronder *Brenner* Johann Niemann, die later actief zal zijn in de moordcentra Betžec en Sobibór.

Bernburg zou niet enkel gebruikt worden voor de uitvoering van *Aktion T4*, zijnde gedeporteerde patiënten uit (tussen)instellingen, maar zou tevens dienst doen als moordcentrum in het kader van *Sonderbehandlung 14f13*: afgeleefde concentratiekampgedetineerden werden er vanaf 1941 heengebracht om vergast te worden. Vanuit een zestal concentratiekampen werden regelmatig kampgedetineerden naar Bernburg gestuurd. In het totaal wordt hun aantal op 5.000 geschat.

In april 1943 werden de crematie-

ovens ontmanteld, wat echter niet het sinistere einde van het moorden betekende. Tot eind juni 1943 zouden er nog lugubere praktijken plaatsvinden.

Tegen het einde van de Tweede Wereldoorlog wordt het gedeelte waar het moordprogramma werd uitgevoerd terug in zijn oorspronkelijke vorm hersteld. In 1949 echter herkent verpleegster Anna Maria L. in de kelder nog de bank die gebruikt werd om te vergassen patiënten te laten wachten nabij de gaskamer. De voormalige gaskamer was nog steeds uitgerust met de grond- en wandtegels en de douchekoppen hingen er nog aan het plafond. In de late jaren 1980, tijdens werkzaamheden voor de inrichting van het memoriaal, werd een dichtgemetseld kijkgat alsook een gaskamerdeur blootgelegd.

Ongeveer 10.000 patiënten zullen gedood worden in het kader van de gecentraliseerde naziperitocide alsook zo'n 5.000 slachtoffers in het kader van de naziperitocide op concentratiekampgedetineerden. ■

Johan Puttemans

© Stichting Auschwitz/Johan Pultemans

In deze rubriek geven wij beelden of teksten mee zonder commentaar. Wat weet jij over de inhoud, welk is volgens jou de link met het thema en wat is jouw kritisch standpunt over de gegevens op deze pagina? Stuur jouw mening op naar georges.boschloos@auschwitz.be en maak kans één van onze publicaties naar keuze te winnen.

DE RASSENPOLITIEK IN NAZI-DUISSLAND ALS PSEUDO-INTELLECTUELE BASIS VAN DE NAZIPERITOCIDE

Wanneer de vraag gesteld wordt naar een reden waarom de naziperitocide heeft plaatsgevonden, kunnen meerdere antwoorden geformuleerd worden. Een van die antwoorden is de economische impact van het kostenplaatje gelinkt aan de verzorging van geesteszieken die de nazi's in hun propaganda verspreidden. In 1938 kon de Duitse bevolking het volgende lezen: '60.000 RM kost deze erfelijke zieke aan de gemeenschap. Volksgenoot, dit is ook jouw geld.' Toch is het onverstandig louter het financiële aspect te bekijken wanneer we wensen na te gaan welke reden er aan de basis lag van de naziperitocide.

In deze rubriek gaan we dieper in op de ideologische elementen die de basis legden voor het moordprogramma dat landgenoten van de uitvoerders ging treffen. Ook zal duidelijk worden dat deze gedachtegang helemaal niet exclusief of origineel was voor de nazi's. Reeds eeuwen voor het nazisme probeerde een intellectuele elite, voornamelijk te situeren in de Westerse geïndustrialiseerde samenleving, de menselijke soort aan te passen, wat zou ontaarden in hiërarchische onderverdelingen binnen het 'menselijke ras'. Wat ontstond als een taalkundige discipline binnen de menswetenschappen, zou in de loop der eeuwen – en voornamelijk na de Industriële Revolutie en met de opkomst van kapitalistische mogelijkheden – veranderen naar heren- en slavenrassen. Vooral in Duitsland zal dit fenomeen ten top worden gedreven, in hoofdzaak met 'leven(on)waardige' mensengroepen onder de eigen bevolking.

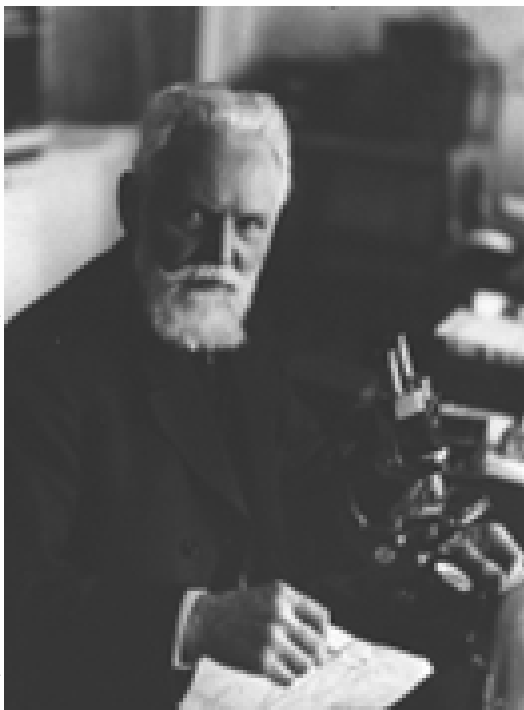
De nazi-ideologie steunt op enkele concepten, zoals eugenetica (die op het einde van de 19de eeuw door de Brit Francis Galton werd ontwikkeld), en de blanke (Arische) suprematietheorie (die stelde dat Germanen (Duitsers) aan de top van de samenleving stonden en dat het semitische ras een gevaar was). Met deze gedachtegang start dit artikel. We bevinden ons aan het begin van de eeuwwisseling, een tijd waarin heel wat ontdekkingen plaatsvonden. Duitse wetenschappers overtroffen wetenschappers van andere landen op het vlak van onderzoek en innovatie. Het tweede Duitse keizerrijk, dat in 1871 in Parijs werd geproclameerd na de overwinning op de

Franse keizer Napoleon III, vervoegde als verenigd land de wereldspelers op het vlak van internationale politiek en kolonisatie. De gevolgen van de Duitse kolonisatie geven rond de eeuwwisseling voer aan racistische denkers in Duitsland; het achterwege laten van enige vorm van ideologie ten bate van economische handelsvoordelen wordt niet door iedereen in dank afgenomen.

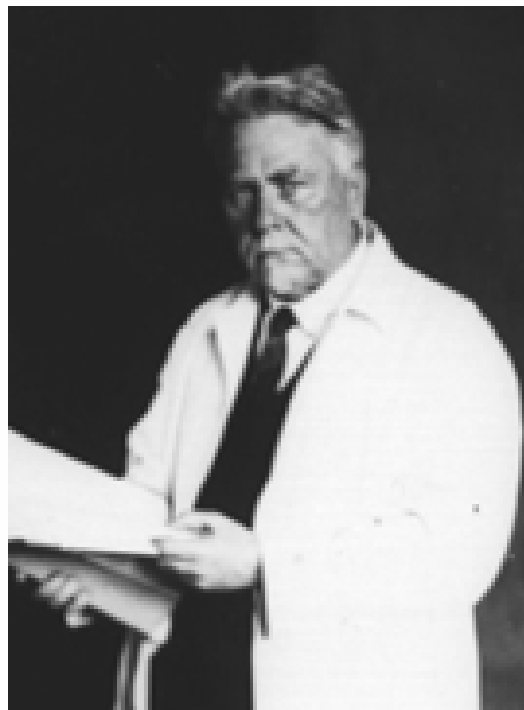
Twee voornamen zullen hun stempel drukken op de ontwikkeling van het raciale denken in Duitsland aan het begin van de twintigste eeuw: Alfred Ploetz en Ernst Rüdin. Hun theorieën zullen een aantal decennia later gretig gebruikt worden door de nazi-ideologen.

Alfred Ploetz (1860 - 1940) is een Duitse bioloog en arts, maar ook een overtuigde sociaaldarwinist en rassenonderzoeker. Tijdens zijn studies leert hij de evolutietheorie van Darwin kennen, alsook de gedachtegang van Ernst Haeckel (een Duitse arts die het werk van Darwin in Duitsland bekendheid gaf). Ploetz is een overtuigde raciale denker; hij poneert de idee van de evolutionaire superioriteit van het Duitse volk. Hierbij mogen we niet uit het oog verliezen dat veel denkers vóór de Duitse eenmaking zich over deze vraag hebben gebogen, onder wie de filosoof Johann Gottlieb Fichte (1762 - 1814). Hij legde de basis van het Duits-romantisch nationalistische denken. Alfred Ploetz, een voor-

Alfred Ploetz (links) en Ernst Rüdin (rechts) gelden als twee belangrijke wegbereiders voor de raciale nazi-ideologie. Samen richtten zij de 'Deutsche Gesellschaft für Rassenhygiene' op in 1905, dat niet enkel belangrijk was voor de eugenetische gedachtegang tijdens het interbellum, maar ook een theoretische basis zal vormen voor de uitvoering van de naziperitocide.

© <https://www.nsdoku.de/en/lexikon/artikel/alfred-ploetz-14>

© <https://www.nsdoku.de/lexikon/artikel/ernst-ruedin-ernst-deutsche-forschungsanstalt-fuer-psychiatrie-174>

aanstaande wetenschapper in het Duitse keizerrijk, schuwt evenwel de esoterie niet. In 1907 stampt hij samen met een aantal andere overtuigde suprematiedenkers het geheime genootschap 'Rettung der nordischen Rasse' (de redding van het Noordse ras) uit de grond, dat later zal overgaan in de 'nordisch-germanische Rassenhygiene' (de noords-Germaanse Rassenhygiene). Niet enkel komen hier de ideeën van de Duitse rasensuperioriteit aan bod; Ploetz geeft ook andere overtuigingen rond rasenreinheid een plaats. Deze gedachtegang vinden we terug in een belangrijk werk van zijn hand: 'Die Tüchtigkeit unserer Rasse und der Schutz der Schwachen' (De

bekwaamheid van ons ras en de bescherming der zwakken). In 1895, nota bene in hetzelfde jaar waarin Adolf Jost zijn boek 'Das Recht auf den Tod' (Het recht op de dood) schrijft, laat Ploetz zijn utopisch denken de vrije loop. In dit boek omschrijft hij een perfecte wereld waarin eugenetische rasenreinheid toegepast wordt. Eén passage interesseert ons bijzonder: de mogelijkheden en beperkingen tot voortplanting. Morele en intellectuele karakteristieken bepalen de voortplantingscriteria. Maar Ploetz stelt ook dat zwakke, zieke, misvormde of achterlijke kinderen gedood moeten worden; een artsencollege dient zich te buigen over deze specifieke gevallen. Door toediening

van kleine dosissen morfine zal het patiëntje om het leven worden gebracht, en dit enkel 'ten voordele van de samenleving'. Verder omschrijft hij dat hulp die geboden wordt aan zieken, blinden en doven alsook achterlijken de natuurlijke vooruitgang van het volk verhindert. De enige toegelaten maatschappelijke hulp die toegekend mag worden, is het waarborgen van gelijke opportuniteiten voor iedereen. Alfred Ploetz introduceert, samen met Wilhelm Schallmayer, de eugenetica in Duitsland. Opmerkenwaardig is dat hij de Engelse term 'eugenics' niet vertaalt als 'Eugenik' in het Duits, maar opteert voor de term 'Rassenhygiene'. In 1905 richt hij de *Deutsche*

Gesellschaft für Rassenhygiene op, die steun geniet van onder meer van de eerder aangehaalde Ernst Haeckel. Bij het aantreden van Hitler in 1933, prijst Ploetz de ideeën die aan bod zijn gekomen in Hitlers *Mein Kampf*.

De Zwitsers-Duitse psychiater Ernst Rüdin (1874 - 1952) leunt sinds zijn studententijd aan bij extreemrechtse ideeën en schuwt het racistische denken van zijn tijd niet. In 1905 is hij een van de medestichters van de bovengenoemde *Deutsche Gesellschaft für Rassenhygiene*, samen met Alfred Ploetz, een aangetrouwd familielid. De titel van zijn habilitatie is ondubbelzinnig: 'Über die klinischen Formen der Seelenstörungen bei zu lebenslänglicher Zuchtausstrafe Verurteilten' (Over de klinische vormen van geestesziekten bij levenslang veroordeelde tuchtgestraften). Zijn raciale ideeën laat hij de vrije loop in het tijdschrift 'Archiv für Rasse- und Gesellschaftsbiologie' (Archief voor ras- en gemeenschapsbiologie), waar hij de redacteur van is. Na de *Machtsübernahme* van de nazi's in 1933 krijgt Rüdin erkenning voor zijn ideeën. De nazi's beschouwen hem als één van de belangrijkste grondleggers van het nationaal-socialistische gezondheids- en wetenschapsbeleid. In het jaar waarin Hitler de macht grijpt, wordt Rüdin aangesteld als voorzitter van de werkgroep 'Rassen-

hygiëne en Rassenbeleid', die afhangt van het ministerie van Binnenlandse Zaken. De sterilisatiewet die in voege treedt op 1 januari 1934 is deels gebaseerd op Rüdins werk; 'biologisch inferieur genetisch materiaal' dient beperkt te worden door gedwongen sterilisatie. Tijdens de uitvoering van de gecentraliseerde naziperitocide (Aktion T4) is hij degelijk op de hoogte van wat plaatsgrijpt in psychiatrische instellingen. Hij looft de praktische uitwerking van de theoretische basis rond rassenhygiëne onder het Duitse volk. Persoonlijk vindt hij het werk van psychiaters nutteloos, aangezien zij naar zijn denken de uitroeiing van 'mensendoden' te lang hebben voorkomen en dat zij de 'dwangmatige bescherming van alles wat zwak, ziek en stervende is' te lang in stand hebben gehouden.

Indien we ons beperken tot de vooroorlogse ideeën van Ploetz en Rüdin over raciale hygiëne, dan dient men vast te stellen dat deze theorieën louter in academische kringen ter sprake komen. Duitsland tijdens de belle-époque is een land dat openstaat voor de tijdsgeest van de overwinning van de mens op de natuur, dankzij wetenschappelijke kennis. En dit overstijgt de Duitse wetenschappelijke samenleving. De Europese grootmachten drukken hun stempel op de hele wereld, niet alleen

hun kolonisatiebeleid, maar ook door de (gedwongen) introductie van hun wereldvisie op vooruitgang, organisatie en indeling. De confrontatie tussen de Europese wereldmachten tijdens de Eerste Wereldoorlog zet het geheel op zijn kop. Verliezende landen spelen veel meer dan louter kolonies kwijt; ze verliezen wereldprestige. Enkel wrok blijft over. Het keizerrijk Duitsland gaat in 1918 ten onder, waarbij het Duitse volk heel wat vernederingen ondergaat. Extreemrechtse groeperingen schieten als paddenstoelen uit de grond met één centrale vraag: hoe is het mogelijk dat het machtige Duitsland de oorlog kon verliezen? Al vanaf december 1918 wordt de Jood aangeduid als de gevaarlijke vijand. Maar hierbij is de kous niet af. De vraag wordt gesteld wat gedaan moet worden met het Duitse volk. De heldhaftige Duitse mannen die de wapens opnamen om het land te verdedigen, sneuvelden op het slagveld terwijl 'minderwaardige' Duitse burgers, zoals mentale zieken, overgebleven waren. In het volgende nummer gaan we dieper in op het voorstel van een jurist en een arts, die extreme vormen zal aannemen: de vernietiging van 'levensonwaardig leven'.

Johan Puttemans

Ploetz en Rüdín worden in dit artikel besproken. Toch hebben veel andere (pseudo)wetenschappers vóór hun ideeën neergeschreven. Hieronder vind je enkele onderwerpen die interessant zijn om verder uit te werken. Leg eveneens het verband met het artikel.

1. De burgeroorlog in de Verenigde Staten van Amerika (1861 – 1865) zal tot gevolg hebben dat de slavernij in het Zuiden afgeschaft wordt. Zwarte slaven worden vrije mannen, een feit waar niet iedereen het mee eens is.

2. Vier belangrijke personen met interessante theorieën: botanicus Jean-Bapiste de Lamarck (1744 – 1829), bioloog Charles Darwin (1809 – 1882), socioloog Herbert Spencer (1820 – 1903) en statisticus Francis Galton (1822 – 1911).

3. De sociologische impact van de Industriële Revolutie (1848) en het opkomend kapitalisme en socialisme.

Elk trimester verschijnt in *SPOREN VAN HERINNERING* een praktische pedagogische toepassing met bijhorende fiche die u in de klas kan gebruiken en verzamelen. U vindt deze fiches ook terug op onze website www.auschwitz.be onder de rubriek PEDAGOGIE.

Daders van de naziperitocide IRMFRIED EBERL EN CHRISTIAN WIRTH

In de rubriek klasreflectie van het vorige nummer werden twee daders besproken, Philipp Bouhler en Viktor Brack, die Hitlers wens om zich te ontdoen van 'nutteloos' geworden psychiatrische patiënten, moesten uitvoeren. Hun aandeel betreft echter een meer bureaucratische invalshoek van het moordprogramma. Viktor Brack, die de dagelijkse leiding voert over de moordplannen, gaat actief op zoek naar mensen die het sinistere verlangen van Hitler moeten bewerkstelligen en effectief uitvoeren. Omdat Hitler zijn onwettig verlangen op privépapier heeft geschreven met daarin de bevoegdheid voor artsen om de 'genadedood' toe te kennen, zullen het ook effectief artsen zijn die groepen mensen massaal om het leven moeten brengen; het geheel krijgt hierbij een 'medisch' tintje. Geneesheren horen te genezen en niet zomaar te gehoorzamen aan onwettige bevelen aangaande massale destructie. Het zijn tevens deze artsen die reeds op voorhand bepaalden welke 'doodsoorzaak' voor elk slachtoffer zal worden aangegeven. Overeenkomstig een normale werking, stellen politieagenten de overlijdensakten op, waarbij eveneens de doodsoorzaak meegedeeld wordt. Men mag binnen een normaal functionerende staat verwachten dat de arm der wet plichtsbewust diens taken vervult. Sommige politieambtenaren dachten daar anders over toen ze gewillig en met overtuiging voor een vermoorde persoon (dienen zij dergelijke zaken niet te onderzoeken en te voorkomen!?) een vervalst overlijdensakte opstelden. In dit artikel nemen we twee sinistere personen onder de loep: dokter Eberl en politie-inspecteur Wirth. Niet alleen zullen zij een belangrijke rol spelen in de gecentraliseerde naziperitocide, maar hun daar opgedane kennis zal ook benut worden voor een plan dat Hitler veel belangrijker achtte dan het vernietigen van 'nutteloze' Duitsers; beide overtuigde nazi's speelden evenzeer een lugubere rol bij de uitroeiing van het Joodse volk in het Oosten.

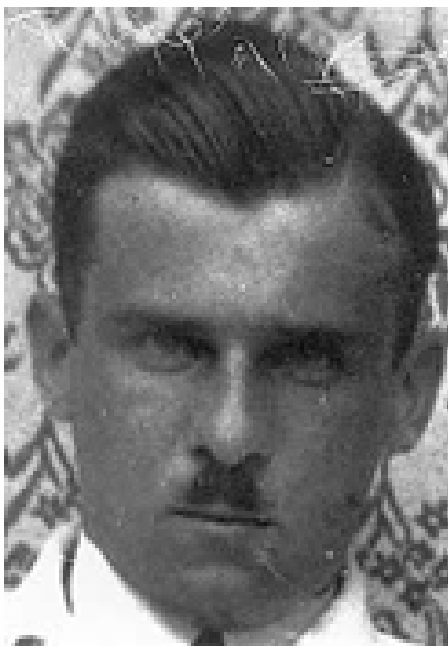
Dokter Eberl, een sadistische moordenaar in witte schort

Irmfried Eberl wordt geboren 1910 in het Oostenrijkse keizerrijk en groeit op in een Duits-nationalistisch gezin. Op 18-jarige leeftijd gaat hij medicijnen studeren aan de Universiteit van Innsbruck. Tijdens zijn studies wordt hij lid van de in Oostenrijk illegale NSDAP. In 1935 promoveert hij tot doctor in de geneeskunde. Vermeldenswaardig in dit artikel is dat Eberl geen psychiater is. Na het afstuderen werkt hij als assistent in een ziekenhuis in Wenen; door zijn NSDAP-lidmaatschap krijgt hij geen vaste benoeming in Oostenrijk. Om deze reden verhuist hij een jaar later naar Duitsland waar

hij verschillende kortstondige functies vervult, onder andere in Dresden en in Berlijn. In 1936 verhuist hij naar de Duitse hoofdstad nadat hij benoemd is als wetenschappelijk lid van het *Hauptgesundheitsamt*.

Ook al is Irmfried Eberl geen psychiater, toch meldt hij zich aan om te dienen in de gecentraliseerde naziperitocide. Begin 1940 vindt de eerste testvergiftiging plaats in Brandenburg an der Havel; artsen willen onderzoeken welk dodingsmiddel het meest optimaal is: injectie of gas. Dokter Eberl is getuige van wat binnenkort zijn taken zullen zijn, want op 1 februari 1940 wordt hij officieel aangesteld binnen het kader van

het patiëntenmoordprogramma als hoofd van het T4-moordcentrum Brandenburg. Hij neemt deze taak heel serieus op: wanneer hij aanwezig is, is hij het die de gasfles opendraait om het dodelijke koolstofmonoxide in de gaskamer te laten stromen tot elke patiënt dood is. Het geheim plan van Hitler was al kort na aanvang geen geheim meer. Brandenburg ligt letterlijk in een bebouwde wijk. Mensen weten wat er gebeurt met de grauwe bussen die toekomen en leeg vertrekken. Het geheim van Brandenburg wordt blootgelegd; de instelling wordt om die reden in het najaar van 1940 gesloten. Eigenlijk zal het nieuw opgetrokken T4-moordcen-

◀ Dokter Imfried Eberl, gekend als de 'man voor speciale taken' gezien hij elke te vermoorden nutteloze persoon aanvaardde, werd omschreven door zijn collega's en leiders van andere instellingen als arrogant, sadistisch en bloeddorstig.

trum Bernburg de taken en het personeel, inclusief Imfried Eberl, overnemen. Daar schrijft dr. Eberl een compendium; een compilatie van kennis, die hij tijdens Aktion-T4 heeft opgedaan, bedoeld om T4-artsen te 'helpen' bij het opgeven van een geschikte overlijdensoorzaak. Uit zo'n slordige 61 (!) voorbeeldrapporten kan gekozen worden.

Nadat Aktion-T4 opgeschort wordt, dient Eberl, in het kader van *Organisation Todt* in Minsk als *Lazarettarzt* (hospitaalarts). Er wordt aangenomen dat hij daar zwaargewonde Duitse, alsook Sovjet-, soldaten om het leven brengt. Zijn volgende grote opdracht wordt hem toegekend in de zomer 1942. Van eind juli tot eind augustus vervult hij de taak van commandant van het moordcentrum Treblinka. Ook hier wenst hij zich te onderscheiden, maar hij maakt er een warboel van door teveel transporten met te vermoorden Joden te aan-

vaarden in vergelijking met het aantal dat hij kan 'verwerken' (begraven in massagraven). Na de komst van Christian Wirth wordt Eberl geschorst waarna hij naar Duitsland terugkeert om de rangen van de Wehrmacht te verwoegen.

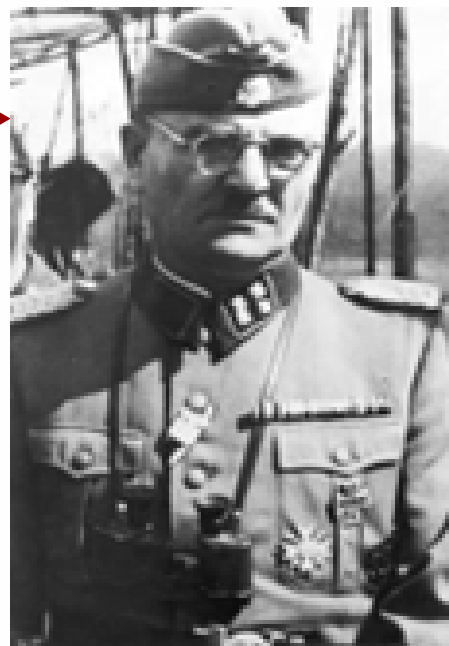
In april 1945 wordt Eberl gearresteerd door de Amerikanen en als krijgsgevangene opgesloten. Hij komt echter vrij snel vrij waarop hij een artsenkabinet opent; hij wil een rustig leventje tegemoet gaan, alsof er niets gebeurd is. Echter onderzoekt het openbare ministerie van Stuttgart de tijdens Aktion-T4 afgespeelde feiten. Eberl wordt begin 1948 gearresteerd, maar hij ontkent zijn ware identiteit. Erna Schwarz, een verpleegster die tijdens de gecentraliseerde naziperitocide gediend heeft in Bernburg onder Eberl, herkent hem formeel. Imfried Eberl begrijpt maar al te best dat hij weldra officieel aangeklaagd zal worden voor zijn begane misdaden.

den. Op 16 februari 1948 verhangt hij zich in zijn cel om een proces te vermijden.

Christian Wirth, een sadistische moordenaar in politie-uniform

In 1885 wordt Christian Wirth in zuid-Duitsland geboren. Na het doorlopen van het lager en middelbaar onderwijs, werkt Wirth als houtbewerker. Vanaf 1905 zal hij voor vijf jaar dienen bij het Württembergse grenadiersregiment om er in 1910 te vertrekken als reserve-onderofficier. In datzelfde jaar gaat hij werken bij de politie als bewaker, maar maakt snel de stap naar de *Kriminalpolizei* (gerechtelijke politie). Bij het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog dient Wirth zich in september als vrijwilliger aan om te strijden. Ook al raakt hij hetzelfde jaar nog gewond, toch zal hij de oorlog eindigen met het 'IJzeren Kruis 1^e en 2^e klasse' en de gouden Württembergse verdienstemedaille. In 1917 dient hij als *Feldgendarm* te

Politie-inspecteur Christian Wirth, bijgenaamd ‘Christian de Verschrikkelijke’, werd omschreven door Franz Stangl: “Wanneer hij over de noodzaak van het euthanasieprogramma had, sprak hij niet in humane of wetenschappelijke woorden. Hij lachte. Hij had het over het ruimen van nutteloze monden en zei dat ‘sentimenteel gekwijn’ over dergelijke mensen hem liet kotsen.”

© http://collections1.yodavashem.org/notebook_ext.asp?item=37389

Ethische reflecties:

- Stelling: de arm der wet moet bevelen van superieuren uitvoeren zonder deze in vraag te stellen.
- Stelling: een arts handelt steeds in het voordeel van zijn patiënt, en schikt zich hierbij naar maatschappelijke normen die van toepassing zijn.
- In welke opzichten zijn Irmfried Eberl en Christian Wirth schuldig aan misdaden tegen de menselijkheid?

Stuttgart. Na de oorlog treedt hij terug in dienst bij de *Kriminalpolizei* en wordt hij bevorderd tot *Kriminalwachtmeister*. Al in 1922 wordt hij lid van de nazipartij en dit tot aan de mislukte putsch in 1923. Pas in 1931 zal hij zijn lidmaatschap terug bevestigen. Na de machtsovername van Hitler in 1933 – ondertussen is Christian Wirth bevorderd tot *Kriminalinspektor* – wordt hij lid van de SA. Ook al wordt hij eind 1937 erelid van de *Sicherheitsdienst*, zal het pas in april 1939 zijn dat Wirth de stap zet van de SA naar de SS waar hij vrij snel de graad van *SS-Obersturmführer* (eerste luitenant) toegekend krijgt. Begin januari 1940 wordt gekenmerkt door de eerste testvergassing in het sanatorium van Brandenburg, waarop Wirth aanwezig is. Hij deinst er niet voor terug zelf de laatste groep te vermoorden patiënten te vergassen, waarmee hij zijn betrokkenheid bevestigt in de te organise-

ren moordactie. Op 10 januari beveelt het *Reichskriminalpolizeiamt* hem naar de T4-moordcentra Brandenburg, Grafeneck en iets later ook naar Hartheim in het geannexeerde Oostenrijk. Hij wordt de leider van de *Büroabteilung*, een organisatie van de *Zentraldienststelle-T4*, onder leiding van Viktor Brack en Philipp Bouhler. In 1941 krijgt hij er ook nog eens Hartheim bij. Zijn taken zijn er duidelijk: verantwoordelijkheid dragen voor de veiligheid van de T4-instellingen, registratiekantoren die de vervalste overlijdensakten opmaken, over het personeel en toezicht houden op het moordproces zelf in haar geheel. Christian Wirth vervult deze taken zo getrouw dat hij halfweg 1940 belast wordt met de inspectie van alle T4-moordcentra, waarbij hij van centrum naar centrum reist om er zich van te verzekeren dat het moordproces er probleemloos verloopt. Na de stopzetting van de gecentrali-

seerde naziperitocide stuurt de KdF, van wie hij nog steeds afhangt binnen het kader van Aktion-T4, Christian Wirth, samen met vele andere voormalige personeelsleden binnen de patiëntenmoordactie, naar het Generaal-Gouvernement waar hij eerst dienstdoet als eerste commandant van het moordcentrum Betzec. Ook hier blinkt hij uit en wordt halfweg 1942 aangesteld als inspecteur van de *Aktion Reinhardt*-moordcentra. Zijn tijdens het Aktion-T4 moordprogramma opgedane kennis, en het hem daar vertrouwde personeel, past hij met dezelfde moordmethoden toe tijdens de vernietiging van de veelal Poolse Joden. Wirth wordt in 1944 tijdens straatgevechten door Joegoslavische partizanen gedood. Een staatsbegrafenis wordt hem toegekend. ■

Johan Puttemans

DE KDF GEBRUIKTE VERWARRENDE NEPORGANISATIES:

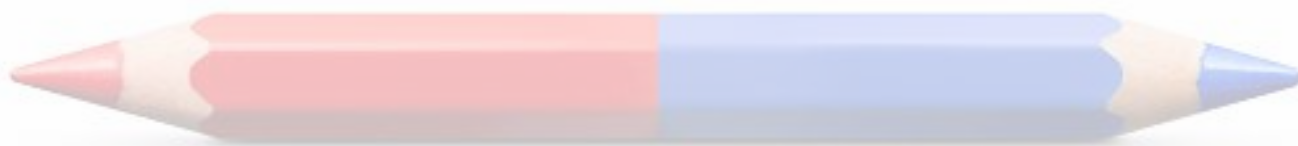
DE REICHSARBEITSGEMEINSCHAFT

Tijdens de voorbereidingen voor de uitvoering van de patiëntenmoord door de nazi's, werd duidelijk dat hiervoor meerdere officiële instanties vereist waren. Dit was de organisatorische instantie die instond voor het gezondheidswezen in (nazi-)Duitsland, dat ressorteerde onder het ministerie van Binnenlandse Zaken, en de Privékanselarij van de Führer (zie nummer 53). Gezien er geen wettelijke basis was voor de terdoodbrenging van patiënten, eiste Hitler dat het geheel in strikte geheimhouding uitgevoerd zou worden. Het probleem schulde niet in mogelijks verzet van ideologisch overtuigde (nazi)bureaucraten, maar eerder in het onwettelijk karakter in zijn geheel. Dit wil zeggen dat officiële instanties niet mochten optreden, ook al deden zij dit daadwerkelijk toch, en dit dankzij het opzetten van enkele neporganisaties, die enkel op papier bestonden. In de komende drie nummers zullen we deze uit de doeken doen. De enige mogelijkheid om dit op een verhelderende manier te doen, is door tezelfdertijd ook de bestaande officiële organisaties te vermelden. Men zal constateren dat deze bureaucratische en kafkaëske warboel vrij complex ineens zat, doch werkte om de geheimhouding in stand te houden. Toch zouden een aantal mensen dit staatsgeheim snel doorprikken. Dit zal echter niet veel zoden aan de dijk brengen; het ideologisch rassenhygiënische programma van de nazi's moest en zou ten uitvoer worden gebracht.

In de herfst 1939 vergaderen meerdere partijen over het opzetten van de 'gecentraliseerde naziperitocide'. Een eerste belangrijke kanttekening hierbij is dat de 'kindernaziperitocide' reeds lopende was, en dit door bijna dezelfde actoren als degenen die het volwassenmoordprogramma planden. Om een verdere verwarring te voorkomen, is het verstandig om de belangrijkste partijen die betrokken waren bij de voorbereiding bij naam te noemen: ten eerste is er de KdF (de privékanselarij van de Führer) – die reeds vanaf het begin betrokken was, aangezien het de genadebrief van een hopeloze vader ontving –; ten tweede was een delegatie van het Departement IV van het Ministerie van Binnenlandse Zaken, d.i. volksgezondheid, op de vergadering aanwezig; en ten derde werden een aantal prominente psychiaters uitgenodigd. Kortom worden twee

voornamelijk instanties genoemd als organisator: de kanselarij die louter afhangt van Hitler (in persoonlijke hoedanigheid) en het 'staatssecretariaat' volksgezondheid. Een tweede kanttekening zal hoogstwaarschijnlijk meer duidelijkheid geven over het geheime karakter van het geplande moordprogramma. Oorspronkelijk was het voorzien dat de partijkanselarij (onder dagelijkse leiding van Martin Bormann) en dr. Leonardo Conti (als *Gesundheitsführer* en staatssecretaris voor Volksgezondheid) de organisatie op zich zouden nemen, maar dit was voor Hitler te opvallend. Daarom koos hij voor Philipp Bouhler (het hoofd van zijn privékanselarij) en dr. Karl Brandt (als privéarts tijdens Hitlers verplaatsingen). Tweemaal vestigt het voorvoegsel 'privé-' waar het om draait: totale geheimhouding en onopvallend te werk gaan. De uitvoering van wat de ge-

schiedenis zal ingaan als 'Aktion T4', een naoorlogse term, bracht voor de KdF, de eigenlijke gecentraliseerde organisatie, een bijkomend takenpakket teweeg. Om dit programma praktisch probleemloos ten uitvoer te brengen binnenin de organisatie, werd de *Zentraldienststelle* (ZDSt.) opgericht. Deze term vereist een derde kanttekening. Vertaald naar het Nederlands betekent dit woord zoveel als 'centraal bureau'. Die term betekent op zich niets; ze verwijst of verduidelijkt geenszins waar het over gaat of wat ze inhoudt. Dit soort van eufemismen is typerend voor het nazisysteem. Toch werd deze ZDSt. ondergebracht in de KdF, en meer specifiek onder Hoofdamt II, bevoegd voor 'Aangelegenheden betreffende Staat en Partij' en geleid door Viktor Brack. Oorspronkelijk waren deze instellingen gelegen in het Columbushaus aan de Potsdamerplatz, maar in het voorjaar

Gerhard Bohne vluchtte na de Tweede Wereldoorlog naar Argentinië. In de jaren 1960 werd hij gearresteerd, maar later werd hij ongeschikt geacht voor een proces.

1940 zouden zij verhuizen naar de thans bekende Tiergartenstraße nummer 4. Opmerkelijk is dat intern naar het moordprogramma gerefereerd werd met de even onduidelijke term 'Aktion'. Dit is nochtans begrijpelijk; meer woorden waren niet nodig om te verwijzen naar het illegale moordprogramma. Met de verwijzing naar de 'Aktion' in correspondentie met de ZDSt. wist de KdF genoeg. De *Zentraldienststelle*, die vandaag met het achtervoegsel '-T4' wordt aangeduid, ging zich intern bij de KdF ontfermen over de goede werking van de 'gecentraliseerde naziperitocide'. Om deze functies te vervullen, zetten ze zes afdelingen op poten, waaronder de 'bureauafdeling' onder leiding van de jurist Gerhard Bohne. Ter verduidelijking werden neporganisaties opgericht, waaronder de in oktober 1939 opgerichte *Reichsarbeitsgemeinschaft Heil- und Pflegeanstalten* (thans afgekort als RAG). Dit kan vertaald

worden als de 'Rijksarbeidsgemeenschap voor sanatoria en verpleeghuizen', alweer een naam die op zich niets betekent of suggereert dat dit iets te maken zou hebben met een moordprogramma. Bij de volgende takenomschrijving van het RAG dient men in het achterhoofd te houden dat dit eigenlijk gedaan werd door de 'bureauafdeling' onder leiding van Bohne, die eveneens het 'hoofd' werd van de RAG. Toch mag niet uit het oog verloren worden dat het kapitale verschil tussen de 'bureauafdeling' (die dus onder de ZDSt. viel) en het RAG, gelegen was in 'bureaucratische transparantie' en communicatie naar buiten toe; aangezien het RAG niet echt bestond, kon het naar externen toe communiceren zonder de ZDSt., en dus de KdF, te onthullen. De RAG trad op voor de ZDSt. voor het registeren van sanatoria en verpleeghuizen en hun patiënten. Eveneens stonden zij in voor

de organisatie van de deportaties van de te doden patiënten; zij stelden lijsten op die vervolgens overgedragen werden aan de transportdienst van de ZDSt. De procedure die opgestart werd voor het vergaren van informatie die uitging van het ministerie van Binnenlandse Zaken, namelijk de registratieformulieren – die opgesteld werden door de ZDSt. – werden naar sanatoria en verpleeghuizen gestuurd door het ministerie van Binnenlandse Zaken. De teruggezonden ingevulde formulieren werden doorgespeeld naar de RAG, die het op hun beurt drie maal kopieerden en naar deelnemende T4-specialisten stuurden. Deze artsen baseerden zich louter op deze registratieformulieren om een oordeel te vellen over de patiënten: een rode '+' betekende dat de patiënt moest sterven, een blauwe '-' dat de patiënt mocht blijven leven. Een '?' sloeg op een twijfelgeval waarbij de *Obergutachter* ('hoofdspecialist') een

© <https://www.image-images.com/st/0081509621>

eindbeslissing moest nemen. Weinig van de deelnemende T4-artsen weigerden; zij werden niet gedwongen deel te nemen. Ze hadden de vrije keuze om te weigeren, iets wat weinigen deden. De beoordelingen van de drie artsen werden naar de RAG teruggestuurd, waarna een medewerker de antwoorden op de originele formulier kopieerde. Opmerkelijk is nogmaals het feit dat geen enkele T4-arts de patiënt ontmoet of onderzocht had. De medische ethiek was voor deze geneesheren ver zoek, aangezien het voor hen een kwestie was de samenleving te 'genezen' van schadelijke elementen.

Een persoon die een centrale rol speelde bij de dagelijkse leiding van de RAG – en dus op zich ook van de 'bureauafdeling' van de ZDSt. – was Gerhard Bohne. Hij was in 1902 geboren en promoveerde in de rechten. Nog vóór de machtsovername van Hitler in 1933 was hij lid geworden van de

NSDAP. Tijdens de voorbereidende vergaderingen voor het oprichten van de ZDSt. opperde ene Herbert Linden, een andere jurist die werkzaam was bij en verantwoordelijk was voor de gezondheidszorg binnen het ministerie van Binnenlandse Zaken, de oprichting van de neporganisatie de 'RAG'. Laatstgenoemde schoof Gerhard Bohne, die eveneens deelnam aan de voorbereidende vergaderingen, naar voren om het leiderschap van de 'bureauafdeling' – en dus ook van de neporganisatie de 'RAG' – op zich te nemen. Al snel liet hij zich opvallen door zijn pragmatische organisatorische talenten; hij stelde reeds in oktober 1939 voor om Grafeneck om te bouwen tot moordcentrum. In februari 1940 was hij betrokken bij het rekruteren van artsen die gunstig stonden tegenover het beoordelen van registratieformulieren. Als jurist zou hij nog een bedeutende rol spelen bij het opzetten van de

neporganisatie die zou instaan voor het transport van de patiënten naar de T4-moordcentra. Hij bleef echter werkzaam voor de ZDSt. tot juni 1940. Toen werden zijn verantwoordelijkheden overgedragen naar een ietwat minder bedeutende bureaucraat. De reden is niet duidelijk. Wel komen we uit de getuigenis van Hans Hefelmann, een T4-medewerker, te weten dat Bohne ook patiënten die aan dementie leden wilde laten deporteren en vermoorden. Hij werd in 1943 uit de SS gezet en dit wegens het schenden van vertrouwelijkheidsgegevens. Tijdens de laatste oorlogsjaren was hij in dienst bij de *Wehrmacht* en wist na de oorlog te ontsnappen naar Zuid-Amerika. Tijdens zijn proces in de jaren 1960 werd hij ongeschikt geacht om terecht te staan voor zijn aandeel in het moordprogramma. Hij overleed in 1981. ■

Johan Puttemans

AUSCHWITZ BIRKENAU BEZOEKEN

EEN VIJFDAAGSE STUDIEREIS

Stichting Auschwitz werd opgericht in juli 1980, en verving geleidelijk aan de *Belgische vereniging van gewezen politieke gevangenen van Auschwitz-Birkenau, kampen en gevangenis van Silezië*, beter gekend onder de naam 'Belgische vriendenkring van Auschwitz', waarvan ze de activiteiten voortzette om de herinnering aan de deportatie te bewaren en door te geven. *Stichting Auschwitz* zou weldra een documentatiecentrum en een bibliotheek oprichten, instaan voor het ontwerp van het tweede Belgische paviljoen in Auschwitz, colloquia en conferenties organiseren en audio- en audiovisuele opnames van getuigenissen van overlevenden maken en archiveren. *Stichting Auschwitz* zal vanaf 1982, inhuldigingsjaar van het Belgisch paviljoen in Auschwitz I,

regelmatig studiereizen organiseren naar Auschwitz en Birkenau. Behalve een paar uitzonderingen, waaronder de COVID19-jaren, kan een breed publiek sindsdien elk jaar inschrijven om deel te nemen aan deze bijzondere vijfdaagse studiereis. Bijzonder want het draait om méér dan een 'vlug bezoek' aan het kamp en het museum van Auschwitz I, en méér dan een 'geleide wandeling' doorheen Auschwitz II-Birkenau. De historici van de vzw *Auschwitz in Gedachtenis* begeleiden deze reis en stellen meerdere conferenties voor. De bezoeker krijgt ook de kans om een aantal plekken te bezoeken die buiten het parcours vallen van de klassieke toeren onder leiding van de verplichte gidsen van het Staatsmuseum. Er worden ook unieke documentaires geprojecteerd en er is een

bezoek aan het voormalige getto van Krakau. De gidsbeurten en de conferenties gebeuren in het Nederlands. Tot 2020 hadden we de eer elk jaar een aantal overlevenden onder de deelnemers te mogen rekenen, maar de laatste getuigen zijn ondertussen helaas overleden. We proberen dit enigszins te compenseren door audiovisuele getuigenissen te tonen van hen die ons jarenlang hebben begeleid. Het publiek dat deelneemt aan deze studiereis is divers: mensen uit het onderwijs, mensen met een gezonde interesse in de geschiedenis van de Shoah, naasten van slachtoffers van de naziterreur, gepensioneerden en studenten. Iedereen die openstaat voor een respectvol bezoek is welkom.

Informatie en inschrijvingen via:
info@auschwitz.be

- * De concentratiekampen Auschwitz I en II
- * Het voormalige uitroeiingscentrum Birkenau
- * Het museum en de nationale paviljoenen
- * Krakau: de voormalige Joodse buurt en het vroegere getto
- * Sporen van het Joodse leven in Oświęcim
- * Projecties van documentaires en getuigenissen
- * Lezingen

**AUSCHWITZ II
BIRKENAU**

JUDENRAMPE

AUSCHWITZ I

In 2025 is het 80 jaar geleden dat zowel Auschwitz als Europa bevrijd werd

Tijd voor herdenking

In 2019 zouden we de 75ste verjaardag herdenken van de bevrijding van het concentratiekamp en moordcentrum Auschwitz-Birkenau, maar ook de bevrijding van de meeste Europese landen en het einde van Wereldoorlog II. Stichting Auschwitz had toen een heel uitgebreid herdenkingsprogramma opgesteld dat zou

lopen van 27 januari tot 8 mei. Maar COVID kwam roet in het eten gooien en na een veelbelovende start, moesten alle verdere activiteiten worden afgelast. We zagen ook vier overlevenden verdwijnen in 2020. Stichting Auschwitz bracht hen hulde in 2021. Voor dit nieuw jubileumjaar zijn we terug aan het werk gegaan

om een mooi aanbod te kunnen aanbieden van tentoonstellingen, boekvoorstellingen, theater, film en muziek. De activiteiten zullen plaatsvinden in het voorjaar van 2025. Om op de hoogte te blijven van de agenda en het gedetailleerde programma, mag je jouw gegevens opsturen naar remember@auschwitz.be

VZW AUSCHWITZ IN GEDACHTENIS - STICHTING AUSCHWITZ
WOLSTRAAT 17/BUS 50 - 1000 BRUSSEL - TEL.: +32 (0)2 512 79 98

WWW.AUSCHWITZ.BE
INFO@AUSCHWITZ.BE

Eindredactie: **Henri Goldberg**
Hoofdredeactie: **Frédéric Crahay, Johan Puttemans**
Redactiesecretaris: **Georges Boschloos**
Redactiecomité: **Dirk Lagast, Jean Cardoen, Dimitri Roden, Fabian Van Samang**
Vertalingen naar het Nederlands: **Rudy Trullemans**
Graficus: **Georges Boschloos**

Met de steun van:

